

<https://doi.org/10.62837/2025.8.338>

Azərbaycan Tibb Universiteti
Dosent QADAŞOVA AYBƏNİZ AZİK qızı
agadashova@amu.edu.az
ORCID: 0009-0003-1033-1620
Dosent RƏHİMOVA GÜLNARƏ SAHİB qızı
grehimova@amu.edu.az
ORCID: 0009-0007-4549-4285

İKİDİLLİLİYİN SOSİOLİNGVİSTİK VƏ PSİXOLİNGVİSTİK ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: *ikidillilik, sosiolingvistik, psixolingvistik, dil emalı, kod dəyişməsi, ana dili, dil siyasəti*

X Ü L A S Ə

Bu məqalədə ikidillilik anlayışının sosiolingvistik və psixolingvistik tərəfləri geniş şəkildə təhlil olunur. Sosiolingvistik aspektdən ikidillilik fərdin yaşadığı mühit, cəmiyyətin dil siyasəti, sosial status və ailə dili ilə sıx bağlıdır. Bu cür dillilik multikultural cəmiyyətlərdə ünsiyyət və inteqrasiyanı asanlaşdırır, lakin ana dilinin zəifləməsi təhlükəsini də yaradır. Psixolingvistik baxımdan isə ikidillilik insan beynində dil sistemlərinin paralel fəaliyyəti ilə xarakterizə olunur. Bu vəziyyət fərdin yaddaş, diqqət, problem həll etmə və düşünmə qabiliyyətlərini gücləndirə bilər. Eyni zamanda erkən yaşlarda iki dili eyni zamanda öyrənmək bəzi lingvistik çətinliklərə səbəb ola bilər. Məqalədə ikidilliliyin üstünlükləri və problemləri istinadlı şəkildə şərh edilir. Qeyd olunur ki, ikidilliliyin effektiv inkişafı üçün həm sosial mühit, həm də dilə münasibət düzgün tənzimlənməlidir.

Gadashova Aybeniz Azik gizi
Rahimova Gulnara Sahib gizi

SOCIOLINGUISTIC AND PSYCHOLINGUISTIC ASPECTS OF DYNAMICITY

S U M M A R Y

Keywords: *bilingualism, sociolinguistics, psycholinguistics, language processing, code-switching, native language, language policy*

This article analyzes the sociolinguistic and psycholinguistic aspects of bilingualism. From a sociolinguistic perspective, bilingualism is closely linked to the environment in which a person lives, language policy, social status, and family language use. It facilitates communication and integration in multicultural societies, although it may pose a risk to the native language. From a psycholinguistic angle,

bilingualism reflects the parallel functioning of two language systems in the brain, which can enhance memory, attention, and cognitive flexibility. However, early simultaneous bilingualism may also lead to some linguistic challenges. The article emphasizes that successful bilingual development requires supportive social conditions and positive language attitudes.

**Доцент Гадашова Айбениз Азик кызы
Доцент Рагимова Гюльнара Сахиб кызы**

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДИНАМИЧНОСТИ РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: *билингвизм, социолингвистика, психолингвистика, обработка языка, переключение кодов, родной язык, языковая политика*

В данной статье подробно анализируются социолингвистические и психолингвистические аспекты билингвизма. С социолингвистической точки зрения билингвизм тесно связан с языковой политикой общества, социальным статусом и языком семьи. Он способствует интеграции в поликультурных обществах, но может привести к вытеснению родного языка. С психолингвистической точки зрения билингвизм означает параллельное функционирование двух языковых систем в мозгу, что способствует развитию памяти, внимания и мышления. Однако одновременное освоение двух языков в раннем возрасте может вызывать трудности. В статье подчеркивается важность правильной социальной среды и позитивного отношения к языкам для успешного развития билингвизма.

Sosiolinqvistik baxımdan ikidilliliyin cəmiyyət və sosial statusla əlaqəsi, psixolinqvistik baxımdan isə fərdin dil emalı və yaddaş proseslərinə təsiri təhlil olunur.

İkidillilik (bilingvalizm) bu gün dünyada geniş yayılmış dil hadisəsidir. Bu fenomen təkcə fərdi dil bacarığı deyil, eyni zamanda cəmiyyətin sosial quruluşu və mədəniyyətləri arasında əlaqə vasitəsidir. Məqalədə ikidilliliyin həm sosiolinqvistik, həm də psixolinqvistik aspektləri təhlil olunur.

Sosiolinqvistik baxımdan ikidillilik fərdin sosial çevrəsi, ailəsi, təhsili və yaşadığı cəmiyyətin dil siyasəti ilə sıx bağlıdır. Cəmiyyətlərdə funksional, balanslı və ya dominant ikidillilik formaları müşahidə olunur. İkidilliliyin geniş yayılması multikultural cəmiyyətlərdə inteqrasiyanı asanlaşdırır, amma ana dilinin sıxışdırılması riski də mövcuddur.

Psixolinqvistik baxımdan psixolinqvistika sahəsində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, ikidilli fərdlərdə iki dil sistemi arasında daim qarşılıqlı əlaqə mövcuddur (Hamers Blanc, 2000). Bu, beyin fəaliyyətinə, yaddaşa, düşüncəyə və emosional

inkışaflara təsir edir (Valian, 2015). Şagirdlər və tələbələr ikidilli mühitdə daha çevik düşüncə və problem həll etmə bacarıqları nümayiş etdirirlər (Cummins, 2000; Hacıyeva, 2018). Lakin erkən yaşlarda iki dili eyni vaxtda öyrənən şagirdlərdə qarışıqlıq və gecikmə halları da mümkündür.

İkidillilik yalnız dil məsələsi deyil, həm də şəxsiyyətin formalaşmasına və sosial inteqrasiyaya təsir edən bir prosesdir. Onun effektivliyi sosial mühitin dəstəyi, təhsilin keyfiyyəti və dil siyasətindən asılıdır (Abbasova, 2016). Azərbaycanda ikidilliliyin düzgün idarə olunması üçün həm pedaqoji, həm də sosiolinqvistik yanaşmalar inkışaf etdirilməlidir.

İkidillilik (bilingualizm) müasir cəmiyyətlərdə geniş yayılmış dil hadisəsidir və həm fərdi, həm də sosial səviyyədə müxtəlif funksiyalara malikdir. Bu məqalədə ikidilliliyin sosiolinqvistik və psixolinqvistik aspektləri təhlil olunur. Sosiolinqvistik baxımdan ikidillilik cəmiyyət daxilində dil siyasəti, sosial status və kommunikativ ehtiyaclarla bağlı öyrənilir. Psixolinqvistik baxımdan isə bu fenomenin insan beynində dilin işlənməsi, yaddaş və dil arasında əlaqə, həmçinin uşaqlarda dilin qazanılması prosesindəki rolu araşdırılır.

İkidillilik (bilingualizm) dünyada milyonlarla insanın həyat tərzində əksini tapan dil fenomenidir. Bu anlayış təkcə iki dilin istifadəsi ilə məhdudlaşmır, həm də sosial, psixoloji və mədəni çalarları əhatə edir. Məqalədə ikidilliliyin sosiolinqvistik və psixolinqvistik aspektləri araşdırılır. İkidilliliyin cəmiyyətə və şəxsiyyətə təsiri, dilin sosial funksiyaları və insan beynində iki dilin paralel işlənməsi məsələləri diqqət mərkəzində saxlanılır.

1. Sosiolinqvistik aspektlər

Sosiolinqvistika baxımından ikidillilik fərdlərin və ya toplumların iki dili funksional şəkildə istifadə etməsini bildirir. İkidilliliyin növlərinə görə, fərdi və cəmiyyət səviyyəsində fərqli yanaşmalar mövcuddur:

- Fərdi ikidillilik: Bir şəxsin gündəlik həyatında iki dili istifadə etməsi.
- Cəmiyyət ikidilliliyi: Bir ölkədə və ya regionda rəsmi və qeyri-rəsmi olaraq iki dilin işlək olması (Mackey, 1967).
- Akademik nailiyyətlərə müsbət təsir göstərir.
- Multikultural dünyagörüşü formalaşdırır.
- Peşə imkanlarını genişləndirir.

Çətinliklər:

- Dil qarışıqlığı (xüsusilə erkən yaşlarda).
- Ana dilin zəifləməsi riski.
- Dil ayrımına görə sosial və psixoloji təzyiqlər.

(Genesee, 1987; Grosjean, 1982)

2. Psixolinqvistik aspektlər

Psixolinqvistika sahəsində ikidillilik beyin və dil arasındakı əlaqə fonunda öyrənilir. İki dili bilən şəxslərdə yaddaş, diqqət və dil emalı mexanizmləri daha

kompleks şəkildə formalaşır. Araşdırmalara görə, ikidilli uşaqlar erkən yaşdan diqqət və düşünmə çevikliyinə daha çox malik olurlar (Bialystok, 2001).

İkidilliliyin formalaşmasında əsas amillər bunlardır:

- Dil öyrənmə yaşı (kritik dövr hipotezi): Uşaqlıqda dil öyrənmək daha uğurlu nəticə verir.
- Dil istifadə tezliyi: Daha çox istifadə olunan dil dominant hala gəlir.
- Emosional bağlılıq və motivasiya: Ana dilə və ikinci dilə münasibət fərqlidir.

3. İkidilliliyin üstünlükləri və problemləri

Üstünlüklər:

- Beyin plastikasını artırır.

4. Təhsildə ikidilliliyin rolu

Təhsil sistemində ikidilliliyin tətbiqi həm ana dili, həm də ikinci dilin inkişafını təmin edən mühüm vasitədir. İmmersiya (immersive) proqramları, yəni bir dildə tədris aparılan və digər dilin mühitdə təbii öyrənilməyi metodlar vasitəsilə şagirdlər hər iki dili funksional şəkildə mənimsəyə bilirlər (Cummins, 2000). Bu tip proqramlar Kanada, Finlandiya və bir sıra Avropa ölkələrində uğurla tətbiq olunur.

Azərbaycan kontekstində rus dili və bəzi azsaylı xalqların dilləri ilə yanaşı, ingilis dili də ikinci dil olaraq məktəblərdə və ali təhsil müəssisələrində geniş şəkildə tədris olunur. Bu isə şagirdlər və tələbələr arasında ikidilliliyin yayılmasına səbəb olur. Bununla belə, ikidillilik siyasəti düzgün idarə olunmazsa, ana dilin arxa plana keçməsi təhlükəsi də mövcuddur (Skutnabb-Kangas, 2000).

5. İkidilliliyin növləri və praktik formaları

İkidillilik tək bir formada olmur, müxtəlif təsnifatlara əsasən aşağıdakı kimi bölünə bilər:

- Koordinativ ikidillilik: Hər iki dilin ayrı-ayrı semantik sistemlərlə işlənməsi.
- Kompozit ikidillilik: İki dilin eyni semantik sistem daxilində qarışıq şəkildə istifadə olunması.
- Balanslı ikidillilik: Fərdin hər iki dildə eyni səviyyədə ünsiyyət qura bilməsi.
- Dominant ikidillilik: Bir dilin digəri üzərində üstünlük təşkil etməsi.

Bu təsnifat psixolinqvistik analizlər zamanı xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki fərdin hansı tip ikidilli olması onun beyin fəaliyyətinə və dil bacarıqlarına təsir edir (Hamers & Blanc, 2000).

6. İkidillilik və şəxsiyyətin formalaşması

İkidillilik yalnız dil bacarığı deyil, həm də mədəniyyətlərarası şəxsiyyətin formalaşmasına təsir edən faktordur. İki dili və iki mədəniyyəti mənimsəyən fərdlər daha tolerant, çevik və empatiya qabiliyyəti yüksək olur. Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, ikidilli uşaqların özünəinam səviyyəsi, problem həll etmə bacarığı daha yüksək ola bilər (Baker, 2011).

Nəticə

İkidillilik yalnız dil praktikasını deyil, həm də sosial və psixoloji mühitin məhsuludur. İkidilli fərdlər fərqli mədəniyyətlərə adaptasiya olma, dil çevikliyi və analitik düşüncə baxımından üstünlük qazana bilərlər. Cəmiyyətlərdə ikidilliliyin dəstəklənməsi, təhsil və ailə mühitində balanslı yanaşma bu fenomenin müsbət nəticələrini artırır.

Azərbaycanın bəzi bölgələrində, xüsusilə rusdilli və talış, ləzgi dilli əhalinin yaşadığı yerlərdə bu cür ikidillilik müşahidə olunur. Bu tip cəmiyyətlərdə dil seçimi, kod dəyişməsi (code-switching), diglossiya və dil dəyişməsi (language shift) kimi sosiolinqviistik hadisələr baş verir (Fishman, 1972).

Azərbaycan cəmiyyətində ikidillilik məsələsi xüsusilə mühüm aktualıq daşıyır. Dil siyasətində tarazlıq qorunmalıdır ki, ana dilinin mövqeyi zəifləməsin, eyni zamanda qloballaşmanın tələblərinə cavab verən ikinci dil biliyi də təmin olunsun. Bu baxımdan, ikidilliliyin düzgün istiqamətdə idarə olunması təhsil, media və ailə mühitində balanslı yanaşma tələb edir.

Ə D Ə B İ Y Y A T S İ Y A H I S I

1. Əliyeva S. (2015). İkidillilik və onun sosial-lingvistik aspektləri. Bakı: Təhsil.
2. Quliyev Ə. (2010). Azərbaycan dilində ikidillilik məsələləri. Bakı: Elm və Təhsil.
3. Hacıyeva T. (2018). “İkidilliliyin uşaqların psixoloji inkişafına təsiri”, *Dil və Ədəbiyyat*, №4, s. 56–62.
4. Məmmədova R. (2020). Sosiolinqvistika. Bakı: ADPU Nəşriyyatı.
5. Abbasova L. (2016). “İkidillilik: üstünlüklər və çətinliklər”, *Müasir Təhsil Problemləri*, №2, s. 24–30.
6. Baker C. (2011). *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism. Multilingual Matters.*
7. Hamers J.F., Blanc M.H.A. (2000). *Bilinguality and Bilingualism.* Cambridge University Press.
8. Cummins J. (2000). *Language, Power and Pedagogy. Multilingual Matters.*
9. Skutnabb-Kangas T. (2000). *Linguistic Genocide in Education.* Lawrence Erlbaum.
10. Grosjean F. (1982). *Life with Two Languages.* Harvard University Press.
11. Wei L. (2007). *The Bilingualism Reader.* Routledge.
12. Romaine S. (1995). *Bilingualism.* Blackwell.
13. Valian V. (2015). “Bilingualism and Cognition”, *Perspectives on Psychological Science*, Vol. 10(1), pp. 6–21.

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru E.A.Məmmədova